

УКРАЇНЬСЬКА ДЕМОКРАТІЯ СЬОГОДНІ: СПРОБИ І ПОМИЛКИ

Латигіна Н.А. (м. Київ)

Анотація

В даній статті визначаються методологічні підходи до вивчення демократизаційних процесів в Україні; аналізуються основні етапи демократизації українського суспільства; характеризуються особливості сучасної української демократії; надаються певні рекомендації щодо подальшої демократизації в Україні.

In this article the methodological approaches to the study of democratic processes in Ukraine are determined; the basic stages of democratization of Ukrainian society are analyzed; the features of modern Ukrainian democracy are characterized; certain recommendations are given in relation to subsequent democratization in Ukraine.

Ключові слова

ДЕМОКРАТИЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ, СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ДЕМОКРАТІЯ, УКРАЇНЬСЬКИЙ ТИП ПОСТКОМУНІЗМУ, ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ, НАЦІОНАЛЬНА ДЕМОКРАТІЯ

Вступ

Сучасний стан трансформаційних демократичних процесів в Україні свідчить про більшу порівняно з Росією стабільність. Проте, не потрібно забувати, що українське суспільство вийшло з 70-річного періоду перебування в колишньому СРСР без передумов цивілізованого демократичного розвитку – без громадянського суспільства, без демократично налаштованої національної еліти, без чіткого усвідомлення себе як нації. Тому український тип посткомунізму з'являється не як перехід до демократії, а як наслідок еволюції колишньої радянської політичної системи. І немає нічого дивного в тому, що сучасне українське суспільство зберігає значною мірою сутнісні риси, успадковані від минулого. Зрозуміло, що це минуле буде визначати тенденції посткомуністичного розвитку і в майбутньому.

Сьогодні вже ні в кого не викликає сумніву необхідність ґрунтовного науково-теоретичного дослідження тих демократизаційних процесів, які відбуваються зараз в українському суспільстві. Безумовно, демократизаційні процеси в Україні неодноразово були об'єктом уваги сучасних вчених. Так, наприклад, про проблеми української демократії згадували у своїх працях В.Полохало, О.Кіндратець, В.Медведчук, С.Барматова, Р.Сербин, О.Бандура, О.Гарань, С.Рябов, Ф.Рудич, М.Кармазіна, О.Дергачов, О.Скрипнюк та інші. Вони розкрили історичні передумови виникнення демократії в Україні, структурні складові процесів демократизації, певні недоліки

демократії та її сутнісні аспекти. Однак, незважаючи на це, наукові розвідки в цьому напрямі поки що можна продовжувати.

Мета статті:

- визначення методологічних підходів до вивчення демократизаційних процесів в Україні; характеристика основних особливостей сучасної української демократії та створення певних рекомендацій щодо подальшої демократизації в Україні.

Обговорення проблеми

З нашої точки зору, є надзвичайно важливим перш за все визначити методологічні підходи до вивчення демократичних політичних змін в Україні.

Аналізуючи демократичні політичні зміни, умови збереження демократичної стабільності, науковці часто використовують контекстуалістичний (передбачає вивчення впливу на політичні процеси зовнішнього середовища – духовних, культурних, соціальних, економічних факторів) і інституціоналістський (вивчення впливу факторів внутрішнього політичного середовища: існуючих в політичній системі інституційних механізмів, політичних інститутів) методологічні підходи [1, с. 12].

Політичні зміни у напрямі демократизації в Україні підготовлені чинниками і зовнішнього, і внутрішнього середовища.

Модель посткомуністичної політичної системи України стихійно складалася у контексті загальної концепції державотворення.

Етатизм, покладений в основу створення системи нових суспільно-політичних і економічних відносин в Україні, характерний тим, що стратегічною метою назвав розбудову держави (точніше – державності) як головний визначальний чинник подальших реформ. Що таке розбудова української державності, в який спосіб реалізовуватиметься названий процес і скільки він триватиме – цьому політичні еліти фактично ще і досі не знайшли остаточного визначення. Таке трактування процесу державотворення (механістичне становлення інститутів державності, після чого можна підійти до загальноновизнаних механізмів та принципів демократичних реформ) призвело до неадекватного сприйняття суспільством і цілої низки понять політичної системи [2, с. 135].

Політична система України наприкінці 2004 року перебувала в стані крайньої нестабільності. В цей час, який можна визначити як період біфуркації, відбувався вибір моделі і напрямку подальшого розвитку країни.

Політичні події кінця 2004 року, на думку деяких вчених, ознаменували новий етап демократизації українського суспільства. Його можна назвати "продовженням" демократичним транзитом [3, с. 61]. Ні в роки перебудови, ні в перші роки становлення незалежної держави політична активність громадян України не була такою високою. Отже, в Україні відбулися суттєві зміни і в структурі інтересів,

і у виборі форм реалізації інтересів. Це може породжувати конфлікти, а тому дуже важливо поєднати динамічність розвитку із збереженням необхідної міри сталості.

Проте, демократія в Україні сьогодні піддається серйозним випробуванням. В обстановці політичного протистояння, посилення розбіжностей не стільки щодо цілей і ціннісних орієнтирів змін, які відбуваються в суспільстві, скільки щодо способів їхнього досягнення, з одного боку, зростає загроза використання силових методів боротьби для відновлення соціальної і політичної рівноваги, а з іншого – самі цілі й цінності, покликані об'єднати і консолідувати суспільство, немовби відходять на другий план, підпорядковуються логіці боротьби, а не спільного творення, логіці придушення, підкорення, а не пошуку компромісу, узгодження і злагоди.

Така жадана демократія, про яку мріялось у 80-х, під прапором якої втілювалася одвічна мрія українського народу про власну державність на початку 90-х, яка вивела мільйони людей на майдани у 2004 р., сьогодні, по суті, стала заручницею політичних інтриг і нездатності держави впоратися з соціально-економічними труднощами перехідного періоду.

Чому так сталося? Відповідь на це запитання криється в особливостях сучасної української демократії, а точніше – того формально-демократичного стану, у якому перебуває сьогодні українське суспільство.

Десятиліття українських реформ пройшло під знаменами демократизації, ринкової лібералізації, суверенізації. Нинішні програми уряду, переважної більшості політичних партій і громадських об'єднань побудовані на тій же системі цінностей: свобода, демократія, ринкова економіка. Однак, як вважає В. Медведчук, на відміну від початку 90-х років, коли ці слова були потужним стимулом вивільнення і мобілізації суспільної енергії на вирішення справді епохальних завдань розриву з тоталітарним минулим і утвердження незалежної, суверенної держави, сьогодні вони стали скоріше ритуальними деклараціями, які у суспільній свідомості не вельми співвідносяться з привабливою і мобілізуючою картиною майбутнього. Більш того, для значної частини населення цінності демократії, ринкової економіки виявилися істотно дискредитованими [4, с. 10-11].

На думку доктора філософських наук Є. Бистрицького, найгучніші апеляції до ідеї демократії в посткомуністичній Україні можна почути від тих політиків, які розглядають суспільне значення їхніх партій та рухів у перспективі "національно-демократичних" перетворень. Проте й практичне дотримання цієї самоназви, й політичне осмислення суспільної мети в понятті "національної демократії" містять у собі реальну загрозу "вічного повернення того ж самого" (Ф.Ніцше): нескінченного милування протодемократичними ознаками української спільноти [2, с. 65].

Демократію в Україні можна віднести до конфронтаційної моделі легітимації політичної влади. Ця модель характеризується тим, що перехідний період (від колишнього, комуністичного типу суспільного устрою до ринкового) досить явно нав'язаний, він припускає боротьбу між елементами автократії і демократії, в результаті якої елементи першої диктують дещо інші швидкість та умови трансформації [5, с. 8].

Це підвищує імовірність повільної еволюції демократії, але, як вважає Ф.Шміттер, "без задоволення сподівань своїх громадян і без установлення прийняттого і передбачуваного кодексу правил для політичного змагання і співробітництва" [6, с. 187].

Серед основних проблем становлення української демократії можна назвати наступні:

- зміцнення конституційних засад демократії;
- створення надійних гарантій еволюційного розвитку українського суспільства, які виключали б можливість соціальних потрясінь, забезпечували незворотний характер суспільних перетворень;
- забезпечення динамічного переходу до ринкової економіки як економічного фундаменту демократії;
- обрання адекватної моделі демократичних перетворень.

Послаблення демократичних начал у розбудові української держави значною мірою є наслідком прорахунків у реформуванні механізмів влади та управління, загостренням політичної боротьби, яка часто блокує діяльність інститутів влади і державного управління, застосування законів [7, с. 71].

Насамперед це пов'язано із низьким рівнем політичної і правової культури не тільки населення, а й посадових осіб, державних службовців. Для нормального функціонування кожне суспільство повинно мати певний необхідний рівень політичної і правової культури громадян, що "поєднує соціальні ідеали, моральні та правові цінності з практично корисною діяльністю щодо втілення в життя законодавства" [8, 50].

Особливого значення набула проблема недовірливого ставлення населення до держави, що пов'язана з масштабною, навіть огульною критикою радянської тоталітарної держави, їх недоліків. Боротьба з тоталітарною державою призвела до спроби мінімізувати роль держави та обмежити її вплив на суспільство. Проте в умовах перехідного періоду розвитку особливо гостро існує потреба у підвищенні регулюючої, керівної ролі держави, в центрі якої є демократія, вмиле державне управління, здатність забезпечити для всіх громадян гідне життя і вільний розвиток, захистити їх права і свободи в умовах вільного ринку. Тому стратегічна мета полягає не у скороченні ролі держави, а у поширенні її демократичного впливу, розвитку ефективного державного управління.

Необхідно усвідомити, що свобода і демократія, забезпечення прав людини, нормальний розвиток ринкових відносин нездійсненні без участі держави, яка має можливість не лише проголошувати, а й послідовно втілювати в життя свою політику.

Сьогодні Україна потребує посилення державної влади, формування сильної демократичної держави, оскільки зараз ми маємо ще не досконалу, не сильну державу, в якій значна частина проголошених у Конституції України положень поки що є формальними деклараціями та побажаннями і потребує детальнішого розкриття у відповідних законах (хоча сам зміст Основного Закону України засвідчує її демократичний вибір, розкриває суть демократії, проголошує її основні засади). Наприклад, принцип плюралізму за нинішніх умов здійснюється в Україні у гіпертрофованому вигляді: більше 100 політичних партій претендують на те, щоб стати керівною силою у суспільстві і державі. Це свідчить, насамперед, про обмеженість соціальної підтримки та частковий характер їх стратегій. Конституція сама по собі робить можливою доволі значну амплітуду політичних рішень. Враховуючи ці та інші моменти, а також характер політичних подій, що відбуваються нині в Україні, можна говорити про незавершеність конституційного процесу в Україні. Але вже саме проголошення демократії, конституційне закріплення її засад повинно сприяти утвердженню стабільності та злагоди у суспільстві.

Звичайно, демократію не можна запровадити вердиктом, її не можна насадити через усунення протилежних поглядів, її успіх не гарантовано навіть після того, коли усі визнають її ідеалом. Але формальне – конституційне – гарантування все ж необхідне, оскільки тільки воно створює необхідні умови для того, щоб неформальне і неофіційне буття народу перетворило демократію на довершений факт.

"Сильна держава – це держава, яка функціонує ефективно і здатна протистояти тиску з боку конкуруючих економічних та політичних груп влади і діє в інтересах усіх людей, що складають національну державу... Слабка держава – держава, в якій не забезпечуються державні та приватні послуги, необхідні для людського розвитку" [9, с. 8].

У наш час в Україні питання про довіру до держави, до її провідних інститутів – це найболючіше питання, що потребує свого негайного вирішення. Нова стратегія курсу держави повинна бути спрямована на максимальний політичний консенсус, суспільну консолідацію населення, його згоду відносно основних цілей і механізмів реалізації базових принципів демократії.

Тільки тоді, коли Українська держава стане сильною, вона ефективно вирішуватиме завдання, поставлені суспільством.

Один з попередніх уроків, який уже можна винести із нинішньої політичної ситуації в країні, полягає у тому, що рух України на шляху

демократизації, освоєння сучасних форм політичного та економічного життя, які демонструють свою ефективність у розвинутих країнах Заходу, суттєво гальмується відсутністю в українському суспільстві усталених демократичних традицій, розвинутого демократичного мислення, яскравих і переконливих зразків демократичної поведінки.

На жаль, сьогодні ще далеко не всі суб'єкти політичного процесу в Україні починають усвідомлювати, що свобода не має нічого спільного з уседозволеністю та протиправними діями; що демократія – це не тільки право вільно висловлювати свої думки, але й відповідальність за висловлене, а також реальне забезпечення проголошених демократичних принципів організації спільного життя; що ринкову економіку в розвинутих країнах давно вже включено у демократичну систему відносин соціальної держави, оскільки в іншому раз втрачається її головне призначення – задоволення потреб усього суспільства.

Зосереджуючись на усвідомленні сутності демократії як розмаїтті форм народного волевиявлення, всіляко прагнучи до реального утвердження демократичних засад суспільного життя, нерідко ми залишаємо поза увагою надзвичайно важливий аспект демократичної теорії та практики: демократія – це не просто форма організації політичної влади народу, це – певний стан еволюційної збалансованості суспільства та влади, традицій та новацій, людської свободи та соціальних зобов'язань. Політична еволюція є сенсом вияву демократії, завдяки чому стабільність породжується стабільністю, новація спирається на традицію, свобода вимірюється відповідальністю. Еволюційне прогресування у напрямку формування демократичних основ буття суспільства вважається гарантією раціональної політики, що виключає імовірність застосування насильницьких методів у боротьбі за владу. Як не прикро, але Україна сьогодні демонструє світові численні приклади ірраціональної політики, що призводять до порушення рівноваги у державі.

Не в останню чергу це пов'язано з дещо спрощеним розумінням демократії як необмеженої свободи і виключно свободи, адже саме свобода в Україні завжди була найбільшим соціально-політичним дефіцитом, а отже – й найбільш вагомим соціальною цінністю. Пріоритет свободи в демократії є дійсно визначальною ознакою, але нічим не обмежена свобода зазвичай готова приносити в жертву стабільність, революціонізувати свідомість і владу, дії суспільства та політичних інституцій. Тому саме еволюційна форма та демократичний зміст, діючи в оптимальному режимі, дозволяє політичній системі суспільства бути динамічною, пластичною, здатною адекватно реагувати на соціальні запити та запобігати крайнощам у своєму розвитку.

Сьогоднішня ж політична ситуація в Україні, збурене станом своєї (насамперед матеріальної) несвободи суспільство, незграбні дії

політичних інституцій та деструктивні намагання окремих політичних сил вийти за межі правового поля, переконливо свідчать про те, що в українському суспільстві ще переважає розуміння демократії як здійснення революційно-руйнуючої свободи.

Поле дії такої революційної демократії є виключно політика, тоді ж як полем дії еволюційної демократії – право, і різниця між першим та другим – суттєва [4, с. 79]. На жаль, і сьогодні ми значною мірою продовжуємо жити ще демократичним вибором (а не самою демократією, як стилем життя, мислення, способом самоздійснення), який завжди пов'язаний з революційною методологією перетворень і революційною риторикою. Ми занадто захопилися транзитністю демократії. Перехідний період став не засобом, а метою самоздійснення політики.

Якщо говорити, про конкретні напрямки інтенсифікації демократичних перетворень в Україні, то, з нашої точки зору, потрібно виокремити наступні.

По-перше, неухильне дотримання принципу розподілу влади за умов законодавчого забезпечення процесу узгодження дій виконавчої і законодавчої влади, здійснення ними своїх конституційних компетенцій, оскільки як демократія, так і демократичне врегулювання стають неможливими без права і належних законів. У будь-яких позаправових вимірах демократія веде до хаосу, сваволі та анархії, а самі закони, за умови відсутності демократичних інститутів чи неефективної їх діяльності, перетворюються на абстрактні гасла та політичні прокламації, як це сталося в Україні.

По-друге, більш чітке конституційне визначення того, якою ж врешті-решт є наша держава. Доки не буде узаконений цей важливий алгоритм її функціонування, про взаємодію та взаєморозуміння, як і про розмежування функцій між гілками влади годі буде й говорити. Саме право вимагає виваженого формування функцій та основних форм відповідальності політиків за свої дії. Всі ми не замислюючись проголошуємо, що президент у нас виконує функції гаранта Конституції, але, за великим рахунком, таким гарантом є тільки народ, волею якого вона визначається, який своєю участю у справах держави як суверен влади може виступити гарантом здійснення законів. А от гарантом виконання конституційних норм повинні виступати і президент, і інститути виконавчої, законодавчої та судової влади.

По-третє, першорядною умовою нашого демократичного поступу повинна стати не декларативна, а реальна солідаристська основа суспільства, яка б допомогла прагматично оцінити реальний стан наших реформ. Демократичні структури можуть вважатися консолідованими за умови, якщо вони виконують функції підтримання порядку та управління. Солідаризм у суспільстві має брати свої початки у сфері центральних конституційних органів та політичних інститутів, адже саме вони найбільш суттєво впливають на процес

виникнення політичних партій та об'єднань. Інституційна консолідація – це те, що може стати на перешкоді дефіциту суспільної солідарності, який є однією з основних причин протистоянь, що перманентно виникають. Консолідація у діях політичних інститутів як умова солідарності суспільства, що реформує структуру політичних відносин, дає можливість контролювати баланс управлінської системи, її функціональну оптимальність. А правила гри в демократії (за Й.Шумпетером та Д.Сарторі) передбачають, що контроль за тими реальними процесами, які відбуваються в суспільстві, здійснюється лише там, де існує певна згода, де консолідовані інтереси [10, с. 35]. Тобто за межами солідаристських відносин демократія неможлива. Важливо пам'ятати: якщо процес демократичної консолідації блокується, то замість нього виникають гібридні типи політичних систем на кшталт "делегативних" чи "неліберальних" демократичних режимів.

І, нарешті, потрібно глибоко усвідомити, що сучасна світова практика переходу суспільства від тоталітарних чи авторитарних форм владного правління довела, що становлення демократії значною мірою залежить від зрілості національної політичної еліти, тієї ролі, яку вона відіграє у процесах державотворення.

Ми ж майже упродовж п'ятнадцятирічної практики розбудови демократії дуже мало просунулись у справі формування своєї національної, дійсно політично вагової та відповідальної еліти. Невгамовне прагнення апелювання до народу, яке зовні виглядає цілком виправданим жестом довіри до свого суверена, насправді дуже часто є відвертим політичним спекулюванням заради досягнення якихось особистих інтересів або ж виявом власної неспроможності політика. А головне – це нехтування права самої політичної еліти, яка лише починає якимось чином впливати на політичні процеси, виходячи не з емоцій, а зі своїх професійних переконань, навіть якщо вони не збігаються з думкою частини суспільства, відстоювати інтереси права, моралі, справедливості.

Отже, демократизація – дуже тонкий процес; він може стати конструктивними лише тоді, коли для цього сформовано міцний фундамент. Історією доведено, що демократія утверджується в суспільстві лише тоді, коли вона виростає з його глибинних підвалин, з економічних та соціальних передумов, демократичних традицій народу, світосприйняття та ментальності громадян. Наївно думати, що Україна може у цьому бути винятком.

Нам потрібно зрозуміти, що демократія, як зазначав французький соціолог Ален Турен, це не тільки політична система і справедливі вибори, це, насамперед, реальне визволення людського суб'єкту [11, с. 166-167]. На відміну від демократії XIX століття й першої половини XX століття нині у зазначеному дуалістичному сплетінні понять, зазначав відомий вчений, остання складова є визначальною.

Також, оцінюючи можливості існування демократії в сучасних умовах розвитку України, крім інших засад, необхідно враховувати, що в будь-якому разі варто шукати фундаментальні цінності та ідеали у власній, українській політичній культурі. А, прямуючи за ідеалом, пам'ятати: не існує моделі демократії, придатної для будь-якого суспільства, а існують лише загальні принципи її функціонування. Сьогодні ми переживаємо багато труднощів не через принципову несумісність демократичних ідеалів із національною політичною культурою та менталітетом, а через напівзаходи і спроби нав'язати відразу готову модель зрілої демократії, незважаючи на історичний досвід, умови і національну специфіку.

Висновки

Таким чином, з нашої точки зору, в цілому курс України на демократизацію, в принципі, відповідає світовим цивілізаційним процесам. Щодо особливостей побудови демократії в Україні, то можна виокремити наступні проблеми:

1) демократичні зміни розпочалися на тлі несформованості багатьох передумов переходу до демократії: в економіці, соціальній сфері, культурі, політиці;

2) гетерогенність українського суспільства (структурованість за соціально-економічними, ідеологічними, етнічними, релігійними, регіонально-культурними, мовними ознаками, відмінності у зовнішньополітичних орієнтаціях тощо) ускладнює побудову стабільної демократії [12, с. 104];

3) драматизм ситуації посилює те, що Україні необхідно одночасно розв'язувати два складних завдання: долати безліч негативних наслідків авторитарного минулого, розбудовуючи демократію, і одночасно вирішувати складні соціально-економічні проблеми;

4) безпорадність влади в умовах соціально-економічної кризи девальвує демократичні цінності і принципи владарювання в очах пересічних громадян; показником розчарування у демократії можна назвати тенденцію до "полівіння" електорату, зростаючу аполітичність молоді;

5) не сприяє зміцненню демократії і політична еліта, яка не спромоглася встановити між собою консенсус навіть заради визнання спільної та рівної зацікавленості в забезпеченні демократичних інститутів і виробленні спільної програми демократичних реформ;

6) відсутність всенародного обговорення комплексних проектів демократичних перетворень, нерозвиненість форм контролю за владою та посадовими особами відводить населенню роль пасивного спостерігача кулуарних зіткнень та соціально-економічних експериментів у суспільстві, посилюючи цим масове соціальне відчуження;

7) демократія формується протягом тривалого часу і брак в українському суспільстві реальних позитивних змін породжує масове соціальне нетерпіння, фрустрації.

Подібні соціальні настрої посилюють недемократичні тенденції у суспільстві і мають бути подолані задля виходу суспільства із кризи, оскільки "тільки в демократичній державі, – як зазначив Президент України В.А.Ющенко, – найвищими цінностями є людська гідність, свобода, рівність і солідарність" [13, с. 3].

Перспективи подальших досліджень:

✓ аналіз демократизаційних процесів в сучасному українському суспільстві в умовах кризи та глобалізації;

✓ шляхи і напрями оптимізації сучасних демократизаційних процесів в Україні.

Джерела

1. Ильин В.В. Политология. – М.: Книжный дом “Университет”, 1999. – 250 с.
2. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / В.Полохало (керівник авт.кол.) – К.: Політична думка, 1995. – 368 с.
3. Кіндратець О. Політичні зміни і політична стабільність // Політичний менеджмент. – 2005. – №2. – С.55-67.
4. Медведчук В. Новий вимір демократії. – К., 2001. – 144 с.
5. Барматова С. Пишемо – “демократія”, читаємо – “вибори-2004”. Кілька тривожних особливостей “дифузійної підтримки” українцями вітчизняних політичних інститутів // Віче. – 2004. – №3. – С.7-10.
6. Шмиттер Ф. Дилеммы и угрозы демократии // Пределы власти. – 1994. – №1. – С.187-198.
7. Сербин Р. Демократичні засади розбудови сильної держави // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – №3. – С.71-74.
8. Бандура О.О. Єдність цінностей та істини у праві. – К.: Вид-во НАВСУ, 2000. – 200 с.
9. Сокращение роли государства. Государственное управление и устойчивое человеческое развитие // UNDP. Региональное бюро для Европы и СНГ. – 1997, июль. – С.8-15.
10. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. – М.: Экономика, 1995. – 300 с.
11. Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. – К.: Знання України, 2002. – 180 с.
12. Прокопчук І. Поняття і типологія демократії // Людина і політика. – 2003. – №3. – С.97-105.
13. “Ми починаємо нову сторінку української історії”: Звернення Президента України Віктора Ющенка до українського народу на Майдані Незалежності / Урядовий кур’єр. – 25 січня 2005 року. – №13. – С.3-5. *Стаття надійшла 09.09.2008 р.*